

Milli Kitabxana

Bu kitab "*Xurşidbanu Natəvan. Əsərləri*" (Bakı, Yazıçı, 1984) nəşri əsasında təkrar nəşri huzurlanmışdır

Tərtib edəni və
ön sözün niüəllifi:
894.3611 -dc21

Bəylər Məmmədov

AZE

Natəvan Xurşidbanu. Əsərləri. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 88 səh.

XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış istedadlı qadın şairəmiz Xurşidbanu Natəvan (Xan qızı) ədəbiyyat və mədəniyyətimizin inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Füzuli poeziyasından bəhrələnən şairin qəzəllərindəki incə lirizm, dərin məzmun, yüksək emosiya onu bir sənətkar kimi zamanın yaddaşından silinməyə qoymamış, Natəvan lirikası öz təravətini saxlamışdır.

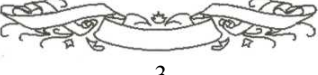
ISBN 9952-417-13-4

© "LİDER NƏŞRİYYAT", 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Azərbaycan xalqının ədəbiyyatımıza bəxş etdiyi nadir şəxsiyyətlərdən biri də pəeziyamızın iftixarı Xurşidbanu Natəvandır. Xurşidbanu Azərbaycan mədəniyyəti tarixində lirik şair və rəssam kimi şöhrət tapmışdır.

Nizami, Füzuli və Nəvai kimi nəhəng sənətkarların yüksək poetik ənənəsindən tərbiyə alıb böyüyən Natəvan, ötən yüzillikdə Azərbaycanda yazıb-yaradan qadın şairələrin ən istedadlı nümayəndəsi olmuşdur. O, yüksək şeir mədəniyyəti, orijinal yaradıcılığı ilə M.F.Axundov, Q.Zakir və S.Ə.Şirvani kimi görkəmli ədəbi simaların nəzər-diqqətini cəlb etmişdir. Klassik irsə dərinədən yiyələnən Xurşidbanu Azərbaycan şeirinin gözəl xüsusiyyətlərini ləyaqətlə davam etdirmiş və qüvvətli rübabı ilə pəeziyamıza təsir göstərmişdir.

Natəvan yaradıcılığa təxminən XIX əsrin 50-ci illərindən başlamışdır. İlk vaxtlar onun "Xurşid" imzası ilə yazdığı şeirlərin aksəriyyəti itib-batmış, yalnız cüzi bir hissəsi bizə gəlib çatmışdır. 1870-ci ildən etibarən şair özünə "Natəvan" (köməksiz, zəif, xəstə) təxəllüsü götürərək, dərin məzmunlu qəzəllərini yaratmışdır. Onun şeirləri hələ sağlığında dildən-dilə düşmüş, müasirləri arasında əlyazması şəklində yayılmışdır.

Təxəllüsündən bəlli olduğu kimi, Xurşidbanu şeirimizə narahat bir ilhamla, şikayətçi bir ruhla gəlmişdir. Füzulidə olduğu kimi, onun lirikasında da sevinclə kədər

birləşərək vəhdət yaratmışdır. Şair bu təzadların arxasında dayanaraq, ictimai ziddiyyətlərin dərin fəlsəfi mənasını axtarmış, ədalətlə haqsızlığı, səadəllə bədbəxtliyi törədən səbəblərin mahiyyətini açmağa çalışmışdır. Arzuları ilə həyat həqiqətləri arasında böyük uçurum olduğunu dərk edən Natəvan, nə cəmiyyət və təbiət qanunları ilə, nə də yaradılışla barışa bilməmişdir:

Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı! Nə də bu aləm əra dil müqəyyədi-qəm olaydı!

Şair burada insanlara zindan kəsilən feodal dünyasının ədalətsiz qanunlarına öz narazılığını bildirmişdir.

Lakin, Xurşidbanu şeirlərində romantik boyalara, sentimental əhvali-ruhiyyələrə üstünlük versə də, real zəmindən uzaqlaşmamış, həyata, varlığa biganə qalmamışdır. Onun əsərlərindən həyat gözəlliklərinə canatma, ülvyyəyə qovuşma meyli olduqca güclü və təsirli çıxmışdır.

Nikbinlik, hayalilik kimi məziyyətlərə Xurşidbanunun təbiət gözəlliklərinə həsr etdiyi şeirlərində də rast gəlirik.

Natəvanın mənalı ömrü, hadisələr, ziddiyyətlər və sarsıntılarla dolu həyatı ona zəngin ədəbi material vermişdir. Necə deyərlər, şair özündən mövzu uydurmağa ehtiyac duymamışdır. Onun qəzəlləri əsasən ya baş vermiş hər hansı bir əhvalatla əlaqədar yaranmış, ya da unudulmaz təəssüratların, xoş təsadüflərin və ya poetik müşahidələrin məhsulu olmuşdur.

Xurşidbanunun şeirlərini məzmun cəhətdən şərti olaraq dörd qismə ayırmaq mümkündür: aşiqanə şeirlər; təbiət gözəlliklərinə həsr edilmiş şeirlər; müasirlərinə yaz-

dığı mənzumələr. Bu əsərlərin hansı konkret ictimai-tarixi şəraitlə, real zəminlə bağlı meydana gəldiyini araşdırmaq baxımından Natəvanın həyat və yaradıcılığı ən yaxşı tədqiqat obyektidir.

Xurşidbanu 1832-ci il avqustun 15-də musiqiçilər və şairlər vətəni Şuşada, Qarabağın son hakimi Mehdiqulu xan Cavanşirin ailəsində dünyaya gəlmişdir. Ailədə "Dürrü yekta", xalq arasında isə "Xan qızı" ləqəbi ilə çağırılmışdır. Natəvan saray tərbiyəsi gormüş, dövrün tanınmış alim və sənətkarlarından dərslər almışdır. Müstəsna hafizəyə malik olan Xurşidbanu mütaliə yolu ilə məlumatını dərinləşdirmişdir.

Natəvan xan qızı olsa da şəxsi həyalından, taleyindən razı qalmamışdır. O, hələ uşaqlıqdan bir sıra məhrumiyyətlərin, uğursuzluqların acısını dadmalı olmuşdur. Xurşidbanunun uşaqlığı xanlığın iflası ilə bir vaxta düşdüyündən, ailədə hökm sürən məyusluq, pərişanlıq və əsəbilik ona da təsir etmişdir. Göz açıb sarayın yeknəsəq, cansıxıcı həyatını görən xan qızı, ailədəki təklidən və quru ayinlərin icrasından zinhara gəlmişdir. Odur ki, o, bədəncə sağlam olmamış, zəif, cılız bir uşaq kimi böyümüşdür. Xurşidbanunun gəncliyi də fərəhsiz keçmişdir. Çünki onu əhatə edən mürəkkəb ictimai şərait, yaşadığı qaranlıq mühit hər cür qanunsuzluqlara haqq qazandırmış, ədalətsizliyə, özbaşınalığa imkan yaratmışdır. Natəvan öz hüquqsuzluğunu çox erkən dərk etmiş və ətrafında cərəyan edən hadisələrə laqeyd baxa bilməmişdir. Atasını Mehdiqulu xanın get-gedə hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması, istər-istəməz, Xurşidbanunu da bədbinləşdirmişdir. Xan-

lıqın tamamilə ləğvi firavan həyat sürməyə adət etmiş ailənin müqəddəratı üçün qorxu törətmişdir. Natəvan on üç yaşında ikən Mehdiqulu xan ölmüş, ailə başsız qalmışdır. Fürsətdən istifadə edən şöhrətpərəst xan və bəylər tezəcə bu ailə ilə qohum olmaq xəyalına düşmüş, fasiləsiz təklif və məsləhətləri ilə Xurşidbanunu çıxılmaz vəziyyətdə qoymuşlar. Xan qızının nişanlanması tədbiri geldikcə ciddiləşmiş, bir müddət Qarabağ nücabaları ilə rəsmi dövlət dairələri arasında siyasi çəkişmələrə gətirib çıxarmışdır. Mürtəcə zadəgan və ruhani qruplaşmaları Xurşidbanunu nücabə nəslindən birinə nişanlamaqla kübar ailələr arasında birlik yaratmaq və xanlığı yenidən bərpa etmək məqsədi güdmüşlər. Çarizm isə əksinə, xan ailələrinin qohumlaşmaq cəhdinə mane olmağa çalışmışdır. Nəticədə Qafqaz canişini Vorontsov iqtisadi təzyiq göstərmək, hədə-qorxu gəlmək yolu ilə Xurşidbanunu çarın etibar etdiyi dağistanlı knyaz Xasay xan Usmiyevlə evlənmək məcburiyyətində qoymuşdur. Beləliklə, Natəvanın xoşbəxt ailə qurmaq arzusu da puça çıxmışdır. Natəvan insan ləyaqətinin alçaldılmasına, şəxsi arzuların buxovlanmasına etirazını bilirdərkən, öz şeirlərində taleyindən acı-acı şikayətlənmiş, dövrünü vəfasızlıqda, xəyanətdə ittiham etmişdir:

Dövrü dönmüş dövr dövrən etmədi kamimcə, ah!
Düşmənimdir, bilməzəm kim, nə etmişəm dövrənə mən!

Xurşidbanu geniş qəlbinin muqabilində ona verilmiş miskin və darısqal həyatla heç cürə uyuşa bilməmişdir. O, sevmədiyini, xoşlamadığı çar generalının evində də sığın-

tıdan, laqeydlikdən, etinasızlıqdan və kobudluqdan başqa özgə bir şey görməmişdir. Xasay xan iki övlad atası olduqdan sonra da kef məclislərindən əl çəkməmişdir. Ailə üzvlərinə can yandırmaması, təsərrüfata biganə münasibət bəsləməsi onsuz da Natəvanda onun səmimiliyinə inam yeri qoymamışdır. Yalnız 1864-cü ildə Xasay xanın ailəsini atıb getməsi və Knyaz Loris-Melikovla münaqişə nəticəsində sürgünə göndərilərək, 1866-cı ildə orada özünü öldürməsi, Xurşidbanuya boşanmaq üçün qanuni əsas vermişdir. Amma zamanə ilə onun arasında ki, "ideya mübarizəsi" bununla bitməmişdir. Qarşıda şairi əzab-əziyyətli günlər gözləyirdi. Xurşidbanu özü də bunu duymuş və bir şeirində "Neçə qərinə keçib çəkməz əl cəfasından", deyə ixtilafın davam etdiyinə işarə vurmuşdur.

Natəvan bir qədər asudə olmaq istədikdə anası Bədircahan bəyim vəfat etmiş, ailənin, evin qayğısı, təsərrüfatın ağırlığı onun üzərinə düşmüşdür. Xan qızının köməksiz, arxasız qalması düşmənləri fəallaşdırmışdır. Onlar Natəvanın hər addımına göz qoymuş, mədəni təşəbbüslərinə, xeyirxah tədbirlərinə riya donu geydirmişlər. Şairin camaat arasına uzüaçıq çıxması, şeirə, rəsmə və musiqiyə həvəs göstərməsi ruhani başçılarının xoşuna gəlməmişdir. O, ərsiz qaldığına görə xəbis və nadan adamlardan ünvanına tikanlı sözlər eşitmişdir. Xurşidbanu tənə və məzəmmətlərə son qoymaq üçün 1869-cu ildə Seyid Hüseyn Ağamirov adlı bir şuşalı ilə ailə qurmaq qərarına gəlmişdir. Lakin bununla Xurşidbanu başını bəlayə salmış, köhnə adət-ənənəni pozub rəiyyət oğluna getdiyi

üçün hakim sinifləri qəzəbləndirmişdir. O, ömrünün sonuna qədər təqib və təhdidlərdən yaxa qurtara bilməmişdir. Düşmənləri Natəvanın ailə üzvləri arasında təfriqə salıb, böyük oğlu Mehdiqulu xanın evdən baş götürərək, uzaq vilayətlərə getməsinə müvəffəq olmuşdular. Oğlundan uzaq düşməsi ananı fəraq oduna yandırmış, intizarda qoymuşdur. Natəvanın məşhur "Ölürəm" və "Ey dust" rədifli mənzumələri də məhz bu ayrılığın təsiri altında yazılmışdır. Aşağıdakı beytlərdə şair, ona yamanlıq edən düşmənlərini haqqın divanına çəkmişdir:

Rəqib töhməti etdi məni cüda, ey dust!
Bu zülmü gördü rəva, görməsin səfa, ey dust!
Çağır ram Allahımı, hal-Natəvan ilə
Məgər ki, tez verə həq düşməyə cəza, ey dust!

Bunun ardınca 16 yaşlı oğlu Mir Abbasın ölümü Xurşidbanunu intəhasız dərdlərə, məşəqqəllərə düşürmüşdür. Oğul dağına tablaşmadığından Natəvanın səhhəti pozulmuş, bir ilə qədər xəstə yatmışdır. Sağalandan sonra da ruhi iztirablar, üzüntülər Xurşidbanunu rahat buraxmamışdır. Ağlamaqdan gözlərinin nuru getmiş, ayaqları taqətdən düşmüşdür. Şairin "Könlüm" qəzəlinin mətə beyti onun faciəli günləri, kədərli həyatı ilə çox yaxından səsleşir:

Baxın bu Natəvan zara, günü bəxtim kimi qarə Gazər
Məcnun tək avara, mənim naşad olan könlüm.

Bir sənətkar kimi Natəvanın yetişməsində mənsub

olduğu ədəbi mühitin rolu az olmamışdır. Xasay xanın qulluğu ilə əlaqədar olaraq, Xurşidbanunun dörd-beş ilə yaxın Tiflisdə yaşaması, onun şair və rəssam kimi formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Tiflis mühiti Xan qızına Qafqazın çoxmillətli mədəniyyəti ilə tanış olmaq və ondan bəhrələnmək imkanı yaratmışdır. Natəvan bu şəhərdə rus, gürcü mədəni cəmiyyətlərinə qoşulmuş, özü də milli ənənəsi, kübarlara məxsus davranışı və üç dildə sərbəst danışması ilə bu cəmiyyətlərdə maraq oyatmışdır.

Bir sıra vilayət və şəhərlərə səyahətə çıxması Xurşidbanunun təffəkkür dairəsinin genişlənməsinə, dünyagörmüşünün artmasına təkan vermişdir. Vladiqafqaza, Dağıstana, Şirvana, Bakıya, Gəncəyə və Naxçıvana səfər zamanı o, çarizmin ucqarlarda yeritdiyi müstəmləkə siyasətinin şahidi olmuş, yüksək rütbəli dövlət qulluqçuları, yazıçı, alim və səyyahlarla görüşmüşdür. 1858-ci ildə xoşbəxt bir təsadüf Bakıda məşhur fransız yazıçısı A.Düma ilə Xurşidbanunu rastlaşdırmışdır. Xasay xanın fransız dilində "əsl parisli kimi" danışması qonaqların heyrət və sevincinə səbəb olmuş, aralarında dostluq telləri yaratmışdır. Onlar Abşeronda birgə gəzintiyə çıxmış, ayrılarkən bir-birinə qiymətli hədiyyələr təqdim etmişlər. Natəvanın Bakıdan Şıx kəndinə daş yol çəkdirməsi haqqında ilk məlumatı da A.Düma özünün "Qafqaza səyahət" kitabında vermişdir.

Təbiidir ki, Natəvan kimi istedad və bacarıq sahibi yalnız bir sahədə inkişaf edib qala bilməzdi. Artıq 1870-1880-ci illərdə onun hayatında və yaradıcılığında yeni mərhələ başlamışdır. Şair maarifin, mədəniyyətin yayılmasına kömək göstərmiş, ictimai-mədəni tədbirlərdə fəal

iştirak etmişdir. Bu illərdə o, əsas diqqəti 18 kənddən, bir neçə yaylaq və zavoddan ibarət təsərrüfatı nizama salmaq və onu yeni qaydada idarə etmək işinə yönəlmiş, yollar çəkilməsinə, körpülər salınmasına, məktəb binası tikilməsinə illik gəlirdən xüsusi fond ayırmışdır. "Qafqaz" qəzeti Şamaxıda təsis olunan "Svyataya Nina" qızlar məktəbinə Xurşidbanunun min manat yardım göstərdiyini xəbər vermişdir.

İncəsənətin bütün növlərinə bələd olması Natəvanı dövrünün görkəmli sənətkarları ilə yaxınlaşdırmışdır. Onun düzəltədiyi ziyafətlərin, söhbət məclislərinin iştirakçıları çox vaxt müxtəlif sənəti təmsil edən ziyalılar olmuşdur. Uzaq şəhərlərdə oxuyan azərbaycanlı tələbələr, yoxsul alim, şair və sənətkarlar Xurşidbanudan yardım almışlar. "Qarabağla birlikdə bütün Zaqafqaziyanın sənət sahibləri onun himayəsinə sığınır" ("Kaspi" qəzeti, 1911; №146).

Həyatını dövrün tələbləri səviyyəsində qurmağa adət edən Natəvanın vətəninə yaratdığı yeniliklərin, zövq və həvəslə gördüyü işlərin sədəsı uzaq ellərə yayılmışdır. Onun bəslədiyi Qarabağ cinsli köhlənlər 1867-ci ildə Parisdə, Əlcəzairdə, 1869-cu ildə isə Moskvada Dünya sərgisində birincilik qazanmış, qızıl medala, fəxri fərmana layiq görülmüşdür. Tiflisdə təşkil edilən ölkə kənd təsərrüfatı sərgisində şairin əl işləri, becərdiyi buğda, arpa və dən sortları ən yaxşı eksponat kimi münisflər heyətinin təriflənməsini almışdır.

Natəvanı Qarabağın abadlaşdırılması, Şuşanın mədəni görkəm alması məsələsi ciddi düşündürmüşdür. O, 1873-cü ildə yüz min manat sərf edərək, yeddi kilo-

metrlik məsafədən sıldırım qayaların döşü ilə Şuşaya içməli su çəkirmişdir. Şəhər əhalisi bunu asl fədakarlıq, vətənpərvərlik nümunəsi kimi alqışlamışdır. Yüksək ideallarla, pak niyyətlərlə yaşayan bu qeyrətli qadın, şəhər sakinlərinin yüz illik arzusunu həyata keçirdikdən sonra bulaq çəkirmişdilər su ambarı, hamam, buzxana tikdirmiş və park saldırıb camaatın istifadəsinə vermişdir. Əsl mənada Natəvan vətənin rifahı naminə canını, varını əsirgəməyən, xalq yolunda ürəyini məşəl edən el anası olmuşdur.

Natəvan yavadcılığının coşqun çağları Qarabağ ədəbi məclislərinin fəaliyyət göstərdiyi dövrlə sıx bağlıdır. F.Köçərli bu dövrü "XIX əsr ədəbiyyatının xoşbəxt zamanı" adlandırmışdır. 1872-ci ildə Xurşidbanunun təşəbbüsü və maddi yardımı ilə əsası qoyulan "Məclisi-üns" ədəbi məclisi öz ətrafına otuza yaxın şair toplamışdır. "Məclisi-üns" üzvlərinin sayına və tərkibinə görə sonradan təşkil edilən "Beyti-Fəramuşan" (Şuşa), "Macməüşşüara" (Bakı) və "Beytüssəfa" (Şamaxı) məclislərindən fərqlənmişdir. F.Köçərli Şuşa ədəbi məclislərinin ümumən şerimizin inkişafındakı rolundan danışarkən qeyd etmişdir: "Xüsusən Qarabağ şairləri nəhəng qartallar kimi Şuşa dağlarının poetik zirvəsində məskən salaraq, öz fövqlərindən poeziyaya ton vermişlər".

Natəvanın 20 ilə qədər rəhbərlik etdiyi "Məclisi-üns" də Azərbaycan, fars dilləri ilə yanaşı, cığatay dilində də qiymətli mənzumələr yaranmışdır. Məclisdə klassiklərdən tərcümələr edilmiş, Xaqani, Nizami və Füzuli kimi qüdrətli qələm sahiblərinin əsərlərinə nəzirlər yazılmışdır. Şeirlerin bir qismi də məşğələ zamanı məclis üzvlə-

rinin bədahətən söylədikləri beyt və ya düzəlmişdir. Aşağıdakı mənzum parça buna yaxşı nümunə ola bilər:

Natəvan. Kaş əzəldən gəlməyəydim, ey fələk, dünyaya mən,
Kiminə, Gəldiyim gündən əsirəm bir quru sevdəyə mən.
Fənn. Vermişəm dü, bağlayıb bel bir vəfasız dilbərə,
Nəvrəs. Salmışam billah, bəlasız başımı qovğayə mən.
Hasən. Əhli-ələmdə, könül, nə sidq vardır, nə səfa,
Məxfi. Mehrisizdirlər sərəsər, kimsədə yoxdur vəfa.
Təhib. İndi ki, var dustaqlarda hiyləvü kizbi-riya,
Afiq. Nə gorəydim hiyləni, həm nə düşəydim vayə mən,

Qarabağ şairləri Azərbaycanın bir çox şəhərləri ilə birlikdə, Tiflis, Orenburq, Həştərxan, Buxara, Mərv, Bombay, Kəlkotə və Bağdad şəhərləri ilə də ədəbi əlaqə saxlamışlar. Bu məclislərdə adlı-sanlı şair, musiqiçi və rəssamların sənətkarlığı izlənmiş, onların incəsənətə gətirdikləri yenilik müzakirə edilmişdir. Bu zaman Xurşidbanunun ilhamla qələmə aldığı "Eylar", "Gətirir", "Mən idim", "Sən idin", "Bənzətdim" və "Ölürəm" rədifli ürəyəyatan qəzəlləri Azərbaycan şairləri arasında şeirləşmələrə səbəb olmuşdur. Qarabağ, Şəki, Şirvan, Bakı, Quba, Gəncə, Naxçıvan, Ordubad şairləri Natəvan əsərlərindəki yüksək sənətkarlıqdan təsirlənərək, onlarca nazirə və təxmis yazmışlar.

Natəvan yaradıcılığının bir hissəsini də şairin şəxsi faciəsi ilə əlaqədar olaraq 1885-1886-cı illərdə yazdığı silsilə şeirləri təşkil edir. Bu əsərlərdə oğlunun ölümü ilə

ağır matəmə batan, mənəvi sarsıntılara məruz qalan və göz yaşları içərisində boğulan bədbəxt ananın ah-naləsi eşidilir. Xurşidbanunun iztirabları, əzabları çoxaldıqca, şəxsi kədər dairəsindən kənara çıxıb, çox analara məxsus olan ələm və qüسسə həddinə çatmışdır. Üz vermiş fəlakət bəzən də talesiz aşıqların başına gələn müsibətlər timsalında təzahür etmişdir:

Nə hicrli yarə təqatü halını vəfa edər,
Nə vəslə çatmaz əl, edibən dad, ağlaram.

Şair, bəzən də çəkilməz dərdlərini bəşəri faciə səviyyəsinə qaldırır:

Düşəydi çərx gərdisdən, olaydı dəhri-dun viran,
Bəşər tab eyləməz hərgiz, zəminü asiman ağlar.

Xurşidbanu başına gələn bədbəxtliyin səbəbini yenə də cinayətkar mühitdə, şər qüvvələr içərisində axtarmış, fənalıqlara bais olanlara nifrət yağdırmışdır;

Hicrani-yar səbəb oldu ağlamağıma,
Ya rəb, görüm həmişə səbəbkarı ağlasın.

Xurşidbanunun bu mövzuda yazdığı şeirlərində analarımızın ağır dərdlərə dözmək, bəlalara sinə gərmək bacarığı böyük ustalıqla nümayiş etdirilir.

Natəvanın 1886-cı ildə tərtib etdiyi və hal-hazırda Respublika Əlyazmaları fondunda saxlanılan 227 səhifədən ibarət "Gül dəftəri" adlı məşhur albomunda on üç

şeyri, naturadan çəkdiyi təsvirlər və müasirlərinin lirik parçaları toplanmışdır. Şairlərdən M.R.Fana, M.Məmai, H.Yüzbaşıyev albomdakı tikmə və şəkillərə mənzumələr həsr etmiş və Xurşidbanunun sənətkarlığını Şərfin məşhur rəssamları, nəqqaşları ilə müqayisədə qiymətləndirmişlər.

Ömrünün son beş ili Natəvan üçün həm həyatda, həm də sənətdə ağır və böhranlı keçmişdir. Yaşı altmışı haqlayan xəstə şairin ixtiyarındakı kənd və yaylaqların xeyli hissəsi alınıb Xasay xanın uşaqları arasında bölüşdürülmüşdür. 1891-ci ildə Seyid Hüseyn həyatdan köçmüş, Natəvanın ondan olan üç oğlu, iki qızı vərəsəlikdən məhrum edilmişdir. Şairin evindən qiymətli əşyalar yoxa çıxdığından borca düşmüş, Mil düzündən çəkdiyi su arxı yarımçıq qalmışdır. Borcları ödəmək üçün onun qadın zinətləri, əkin və xırman yerləri satışı qoyulmuşdur. Ruh düşkünlüyü, naxoşluq şairi ədəbiyyat meydanından çəkilməyə vadar etmişdir. Rəhbərsiz qalan "Məclisi-üns" davam gətirməyib dağılmışdır. Nəvvaba yazdığı son cavab məktubunda Natəvan öz əhvalını belə şərh etmişdir:

Qəmə-əyyamidən çox natəvanəm,
Əliləm, naxoşam, əfsüüdəcanəm.
Bir təlildən özüm də bədgümanam
Məgər kızı-qəma Fərhad oldum.

Xəstəlik günbəgün şiddətlənərək Xurşidbanunun vəziyyətini ağırlaşdırmış və o, 1897-ci il oktyabr ayının 1-də Şuşada vəfat etmişdir. Şairin ölümü təkcə Azər-

baycanın yox, bütün Qafqazın qabaqcıl, maarifpərvər adamlarını kədərləndirmişdir. Bu münasibətlə "Qafqaz", "Tərcüman" və başqa qəzetələrdə nekroloqlar və Natəvanın hayat fəaliyyəti haqqında yazılar dərc edilmişdir. Xurşidbanunun vəfatı şairlər tərəfindən "ədəbiyyat aləminə üz vermiş fəlakət", "şair məclisində günəşin batması" kimi obrazlı ifadələrlə qələmə alınmışdır.

XX əsirin ilk yarısında Xurşidbanunun şeirlər məcmuəsi bir neçə dəfə çapdan çıxmışdır. Respublikamızın paytaxtı Bakıda iki yerdə şairə əzəmətli heykəl qoyulmuş, vətəni Şuşada tunc büstü ucalmışdır. Natəvanın Ağdamda "İmarət" deyilən ailəvi qəbiristanlıqdakı məzarı üzərinə obelisk vurulmuşdur. Onun bədii irsi 1937-ci ildən etibarən rus dilinə tərcümə olunaraq Moskvada, Leninqradda və Bakıda çıxan ədəbi jurnallarda, antologiyalarda işıqlandırılmışdır.

Əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq, bu dəfə oxuculara təqdim edilən kitabda şairənin əlyazmalarına əsasən üslub və ifadə qüsurlarından təmizlənmiş, vəzn pozuntuları, beyt çatışmazlıqları nisbətən aradan qaldırılmışdır. Kitaba Natəvanın sonradan tapılan mənzumələri də daxil edilmişdir.

Bəylər Məmmədov

Şuri-eşqin başıma axırı sövda gətirir,
Bu müşəxəssdi ki, eşq aşiqə qovğa gətirir.

Tari-zülfündü məni böylə giriftar eləyib,
Nə gələ başıma, ol zülfi-mütərra gətirir.

Gül üzün görmək əgər mümkün olaydı bir dəm,
Hər zaman görmək onu nuri-müçəlla gətirir.

Qaşü göz, novki-müçə fitnə üçün cəm olmuş,
Ox atıb, tiğ cəkib, hər biri dəva gətirir.

Könlümü qarət edir eylə ki, tari-zülfün,
Rumə, sanki həbəşi ləşgəri-yəğma gətirir.

Naqənin varımı şüuru bula aşiq guyin,
Onu Məcnunə tərəf cəzbeyi-Leyla gətirir.

Yusifin sanma, dübarə görə Yəqub üzün,
Mehr bazarına gör getsə, Züleyxa gətirir.

Yusif Misrdə gər aldı Züleyxa nəqdə,
Nəqdi-can, aşiq olan, əldə mühəyya gətirir.

Sidqi-qəlb ilə nisar etmiş idin can nəqdin,
Natəvan, mücdə bu gün, qətlinə fərman gətirir

Hicran ilə kim, daməni-qəm dəstrəsimdir,
Şadəm ki, xəyalın, gözəlim, həmnəfəsimdir.

Gül ayrısı bir bülbuli-bimarü qəminəm,
Əfğan ilə bu guşeyi-mehnət qəfəsimdir.

Cismimdəki biman könül haləsi, guya,
Bir qəmzədə məhmildən asılmış cərəsimdir.

Görmək üzünü qayəti-hər fikrü xəyalım,
Öpmək ayağın maeyi-şövqü həvəsimdir.

Xurşidə yetər başım əgər, çakərin olsam,
Bu rütbə ilə aləm əra fəxr bəsimdir.

Olmuşam dəhri-bəla içrə bu gün divanə mən,
Varmadım meyxanəyə, sındırmadım peymanə mən.

Əhdlərdən keçmədim, peymanlər sındırmadım,
Lacərəm bimehrlə tək, olmuşam əfsanə mən.

Tərki-gülzar etmişəm, bülbül kimi mən, ey rəqib,
Aqibət bir guşə içrə gəlmişəm əfqanə mən.

Eşq rüxsarında bir dəm vəslilə şad olmadım,
Hər tərəf seyr eylədim, düşdüm əcəb hicranə mən.

Qəm yükün çəkməkdən, ey dil, bir dəm azad olmadım,
Hərçi cəhd etdim, nə hasil, yetmədim cananə mən.

Duş gördüm kim, gəlibsən gülbeyi-ehzanıma,
Ol zaman nəzr eylədim canü dilim qurbanə mən.

Görməyim düşvardır, vallah, səni, bil, ey rəqib,
Zülfə bağlı qoy gedim, axır düşüm zindanə mən.

Dövrü dönmüş dövr dövrən etmədi kamımca ah!
Düşmənimdir, bilməzəm kim netmişəm dövrənə mən.

Varü yoxumdan qalan ancaq mənim bir can idi,
Natəvan, daxi dedim: sərf eyləyim mehmanə mən.

Dilbərə, dərdi-dilimdən belə ünvan etdim
Ki, qəmi-hicrdə dil mülkünü viran etdim.

Mümkün olmaz mənə vəslin bilirəm həşrə kimi,
Ol səbab məskənimi guhi biyaban etdim.

Eşq sultanı mənim qətlimə fərman gətirib,
Etmədim tərki-vəfa, taqəti fərman etdim.

Səri-kuyində qoyub başımı bir uf demədim,
Səri sidqilə dilü canımı qurban etdim.

Ya təbib adını tərək eylə, təbabət etmə,
Ya mənim dərdimi tap, gör, niyə tüğyan etdim?

Yoxdu bir kimsə məgər dərdimi bilsin, ya rəb
Ki, mən öz qanım ilə dərdimə dərman etdim!

Dərdi-hicrində gözüm yaşı tutub dünyanı,
Nuh tufanı kimi, gör ki, nə tufan etdim!

Natəvan, etmədi ol səngdilə naləm əsər,
Gecə-gündüz nə qədər naləvü əfğan etdim.

O mücgani-siyəh-novkin xədəiki-yarə bənzətdim.
Xətadır çeşmi-məstin ahuyi-Tatarə bənzətdim.

Gözün mərdümləri sərməst olub tökmək dilər qanı
Düzübdür hər tərəf peykan əcəb xunxara bənzətdim,

Çəkilməmiş guşəyə bülbül, fəğanü nalələr eylər.
Düşən gül üstə damə əndəli-zarə bənzətdim.

Tutub kəc gərdənin hər ləhzə olmuş məhvi-nəzzarə,
Yar ardınca baxan bir aşiqi-naçara bənzətdim.

Görüb tərifi-binaguşunda cin-cin zulfi-mişkini,
O gənci-şayəgan üstə yatan şahmara bənzətdim.

Der idin: kim, nədəndir Qeys olub divaneyi-aləm?
Cünun səriştəsi ol turreyi-tərrarə bənzətdim.

Cəfayi-dəhrdən gördüm edərdi şəkvə bir müztər
Səsindən Natəvani-bidilü əfkarə bənzətdim.

* * *

Könül, qanın gözümdən navəki-qəmzən rəvan eylər,
Məsəldir mərdüm içrə: “Məst olan, əlbəttə, qan eylər”.

Könül, bil kim, o çeşmi məst olub heç bir xəta etməz,
Yəqinimdir, əgər, qan etmiş olsa, qanə-qan eylər.

Əgər qaşü gözün xışm eyləsə, ey mahi-növ, bir dəm,
Könüldə fitnələr peyda olur, hər dəm fəğan eylər.

Nihani baxmağından iztirabi-könlüm, əfzundur,
Nə cadudur ki, hər dəm kəşfi-əsrari-nihan eylər?

Uçub mürği-dilim qonmuş səri-zülfi-pərişanə,
Bəla sərmənzilində gör nə qafil aşıyan eylər?

Üzün dövründə zülfün küfrə bənzər, tutmuş imanı,
Hərəmi xeylini kim böylə gəncə pasiban eylər?

Səba zulfün nəsmin gər aparsa vadiyi-Cinə,
Xötən səhrasını mişkin edib ənbərfəşan eylər.

Rəqibim görməsin bir nəşə, ya rəb, cami-işrətdən
Ki, məndən bisəbəb ol şuxi məstü sərkiran eylər.

Deyirlər: dərdi-eşqin adəm öldürməz, - dürüstdür bu
Və lakin əmr elər, mən kimi zarü Natəvan eylər.

Rəqib töhməti etdi məni cüda, ey dust!
Bu zülmü gördü rəva, görməsin səfa, ey dust!

Əgər ki, tiğ çəkib öz əlinlə öldürəsən,
Deyil mənə bu cəfa, bilməzəm cəfa, ey dust!

Kənardan baxaram mən həqir həsrətlə,
Bu yaxşı şeyvə deyil, olma bivəfa, ey dust!

Rəqibə xoşdur həmişə, məni kənar etsin,
Fəda o himmətinə, olma sən riza, ey dust!

Nə tab hicrinə vardır, nə taqətim səbrə,
Bunun əlacı ki, mümkün deyil mana, ey dust!

Sənin bu hüsnünə layiq ki, heyf, əhdin yox,
Nə qədər səy elədim, tapmadım dəva, ey dust!

Bəli, bu hicrin ilə mən həmişə xoşhaləm,
Görək ki, neyləyəcək axırı qəza, ey dust!

Rəqib görməsin, allah, visali-işrətini,
O səpdi tuxmi-fəraqı, görüb rəva, ey dust!

Çağırram allahımı hal, Natəvan ilə
Məgər ki, tez verə həq düşməyə cəza, ey dust!

Xöcəstə bülbüli-xoşnitq, xoşzəban, getmə!
Mənə tərəhhüm elə, qoyma Natəvan, getmə!

Bu gülşən içrə, gülüm novşüküftə bir gülsən,
Sənə hənuz deyil mövsimi-xəzan, getmə!

Məni - fələkzadəyə rəhm qıl, səni tari,
Qaşın kimi qəddimi eyləyib kaman, getmə!

Sənin bu gözlərinə gözlərim ola qurban,
Bir-iki dəm mənə ol bari həmzəban, getmə.

Yeni nümüvv eləyən, sərvvəş, dayan bari,
Sirişkimi qoy edim pəyinə rəvan, getmə!

Mənə ki, guşeyi-cəşm ilə bir nəhan baxdın,
Tez öldürər məni bu möhnəti-nəhan, getmə!

Düşə əyaqdən ol sərv-i-qamətin, billah,
Qiyaməti gətirər başımə əyan, getmə!

Bu cismi-zarım üçün məhz ruhsən, axır,
Tutar qərar mægər, ruhsuz rəvan, getmə!

İki gözüm işığı, şahzadə simbərim,
Məni də yoldaş apar, qoyma Natəvan getmə!

Yenə ya rəb, nə qəmkindir mənim bu şad olan könlüm,
Rumuzi-eşqdən agah olub, ustad olan könlüm.

Görübür yarı əğyarə olubdur məhvi-nəzzarə,
Edibdir sinəsin parə, mənim abad olan könlüm.

Niyə peymanidən keçdin, niyə zəncirdən qaçdın?
Nədəndir çöllərə düşdün, mənim bərbad olan könlüm?

Fəraqın ruzi-məhşərdir, sərəsər mehnətü qəmdir,
O zülfün kiymi dərhəmdir, mənim azad olan könlüm.

Baxın bu Natəvan zarə, günü bəxtim kimi qarə,
Gəzər Məcnun tək avarə mənim naşad olan könlüm.

Yıxıb bu könlüm evin, eyləyib viran, getmə,
Yoxumdu tabü-təvan firqətə, cavan, getmə!

Fəda olum sənə mən, səndən ayrılı bilməm,
Yəqin fəraqın edər qəddimi kaman, getmə.

Səninlə roşən idi qəlbim, ey gözüm nuri, .
Güman ki, təng ola canımə bu cahan, getmə!

Boyun bəlasın alım, sərvi tək yıxılma, oğul,
Doyunca görməmişəm, getmə, bir zaman, getmə!

Çıxaydı kaş gözüm, görməyəydi hicranın
Öluncə bil edərəm naləvü fəğan, getmə!

Səbahə dək oturub çəkmişəm cəfalarını,
Boyum bərabərisən indi əlaman, getmə!

Yəqin əl çəkəcək dustu aşinalərdən,
Divanə tək düşəcək çöllərə anan, getmə!

Səninlə kim açılıb qəlbimin şükufələri
Mürüvvət eylə, əzizim, edüb xəzan, getmə!

Tərəhhüm eylə mənə, dərdü möhnətim çoxdur,
Qoyub bu hicr bəla içrə Natəvan, getmə!

Di yumma gözlərini, qoy görüm doyunca barı,
Gözümdə cari edib əşk həm rəvan, getmə.

Əgərçi xoşdu mənə ətri, həm səfası gülün,
Cəfası çoxdu, nə hasil ki, yox vəfası gülün.

Cəfayi-xarı görüb köçdü bağıdən bülbül,
Görən kim oldu bir gülşəndə aşinası gülün?

Xəzanə meyl elədi, almadı vəfa nəzərə,
Yetişdi bülbülə çox-çox qəmü cəfası gülün.

Tökər sirişk əvəzində gözüm üzə al qan,
Olubdu çünkü könül zarü mübtəlası gülün.

Yazılsa nöqtəbənöqtə, deyilsə hərfbəhərf,
Qutarmaz həşrə qədər halü macərası gülün. .

Üzari-alinə baxdıqca qan olur dillər,
İlahi, həddən aşır möhnəti bəlası gülün.

Xətə yoluna düşüb bülbülə cəfa qıldı,
Xətaya saldı özün aqibət xətası gülün.

Cahanda zərrə qədər olmaz, ey könül, xəndan
Ki, xuni-bülbül əgər olmasa gəzası gülün.

Tutardı xuni-cigərdən olaydı gər sirab
Günəş tək hər tərəfi, Natəvan, ziyası-gülün.

Firiştətələtü məhruyü xoşliqa, getmə!
Cəmalı qəlbimə daim verən ziya, getmə!

Məsih tək, nəfəsi mürdəni edən ehya,
Dəhanı içrə olan çeşmeyi-bahə getmə!

Əsiri-danə olub, dami-zülfə düşdü könül
O növ silsilədən kim edər rəha, getmə!

Mərizi-eşq olana neyləsin təbib-i-zaman?
Səvayi-şəhdi-ləbin yoxdu bir dəva, getmə!

Kəmalı-şövqlə qoy eyləyim Xəliləsa
O xaki-məqdəminə canımı fəda, getmə!

Əgər fəraqını görsəm, görən gözüm çıxsın!
Gözümdə xaki-rəhin eyni-tutiya, getmə!

Təvafı-kuydə səyim necə olur hasil?
Ona ki, zikri-ləbin verməsə səfa, getmə?

Xəzinə gövhəri tək olmusan nəhan gözdən,
Vücudunu eləyib məhz kimiya, getmə!

Rəqib tənəsi, hicran qəmi olur müşgül,
Bu Natəvanə görüb onları rəva, getmə!

Nədir murad, fələu etməz imtahan tərkin?
Güli-füsürdə qılır cövri-gulsitan tərkin.

Necə qərinə keçib, çəkməz əl cəfasından,
Budur məramı, qıla sərvi busitan tərkin.

Fəraqə düşmüşəm, olmuş müdam işim əfğan,
Məgər gül olmazsa, bulbül edər fəğan tərkin?

Cahanı tərək edərəm, cümlə dövləti varın,
Mahaldır eləmək böylə nocavan tərkin.

Çəkib fəraq, olalı dərdü qəm giriftarı,
Sirişkimin, olumu eyləmək rəvan tərkin?

Nə oldu, gənci-rüxün eylədi nəhan gözdən!
Xəzinə sahibi eylərmi pasiban tərkin?

Qədim rəsmdə kim, mülki-dil olur viran,
O dəm ki, məmləkətin qılsa xosrovan tərkin.

Nə bais oldu ki, tez kəsdi məndən ünsiyyət,
Qərarü səbrü təvan etdi Natəvan tərkin.

Ey dust, yararmı böylə iqrar?
Yar olduğum idi, oldum əğyar,

Sən qeyrilər ilə üns tutdun,
Bilməm niyə yarını unutdun?

Sən qeyr ilə həmzəbanü yekdil,
Əmma, mənə ruzgar müşkil.

Bəsdir mənə verdiyin bu xiffət
Əğyar arasında, bimürüvvət!

Birəhmlik etdiyin yamandır,
Bir rəhm elə kim, aman, amandır!

Bax bir fələkə, gör indi, zinhar,
Gör kimlər ilə edibdir iqrar?

Əfsus ki, keçdi ruzigarım,
Ahım sənə çatmaz, ey nigarım!

Biganəlik etmə, aşınayəm,
Dərgahinə kəmtərin gədayəm.

Hər an ki, məni bu halə salmış,
İndi belə qeylü-qalə salmış.

Gəl rəhm qıl indi, padşahım!
Əflakə yetişdi dudi-ahım.

Sən yar ilə zövqdə, səfadə,
Mən burda bu cəvr ilə cəfadə.

Vaxtında səi aşinalıq eqdin
Döndün belə bivəfaliq etdin.

Təqsir kimin oldu padşahım?
Bildir ki, mənə nədir gunahım?

Bəs neyləsin, indi bu dili-zar?
Gör kimlər ilə çəkərdim azar.

Sən nazin ilə ol indi xürrəm.
Əğyar ilə qəm çəkim dəmadəm.

Sən eyşdə əyləş indi xoşdil,
Mən hicridə, həm məlulu müşgül.

Öldür məni, olsun əllərin var,
Səbr eylə, gözüm, nə təqsirim var.

Qəhr ilə çəkərdim ah candan,
Ah çəkməyir ad bu Natəvandan.

Nə oldu bülbülə kim, qıldı gülsitan tərkin
Unutdu güllərini, etdi aşıyan tərkin.

Kim ilə münis olubdur, kimə salıb meylin?
Rəvamidir eləmək yari-mehriban tərkin?

Könül ki, xari-cəfadən həmişə nalandır.
Yaralıdır, eləməz nalövü fəğan tərkin.

Çırağı-rövşəni-bəzmi-umid ikən, ya rəb,
Səbəb nə oldu, o məh etdi həməzəban tərkin?

Baxarmı qeyrilərə çeşmi piri-Kənanın?
Edərmı aşiq olan Yusifi-zaman tərkin.

Sənin fəraqinə canımda tabu taqət yox,
Təni-fusürdə, əziza, edərmı can tərkin?

Cəhanı tərək eləməz kim ki, aşiqi-candır,
Həyatdan üzüb əl, eyləməz cəhan tərkin.

Qərari-canım idi, kəsdi can təvanəsini
Üzüldü qüvvəti-can, etdi Natəvan tərkin.

Özün eşq atəşinə vurmağa dilşad pərvanə,
Bəli, bir dəfə yanmaqdan olur azad pərvanə.

Görür məclislər içrə şəmi hər şəb yar, əğyarə,
Onunçün yanmağın tərhin qılır bünyad pərvanə.

Sənə, ey şəm, töhmətlər qılır məşuqlər içrə,
Əgərçi xərməni-ömrün qılır bərbad pərvanə.

Demə məşuqə bipərvadı, şəmə kim mələmətdən
Verib can sübhədək oldu vəfadən şad pərvanə.

Bilib şəmin vəfasın cismü canın atəşə yaxdı.
Qəmi-hicran dəmi-vəslətdə etdi yad pərvanə.

Cəfayi-hicridən canə yetib şövqi-vüsal ilə,
Yanıb şəmin oduna etmədi fəryad pərvanə.

Yanar çün Natəvan xəstə, müdam ol atəşi-qəmədən,
Səbur ol, eylə adət şiveyi-ustad, pərvanə!

Ey güli-susən, səni bir natəvan çəkmiş məgər?
Bir məhi-ali məqamə bəndivan çəkmiş məgər?

Beylə tarik rəng ilə girmiş o qəsrə bilməyib,
Sillələr rüxsarınə ol bağban çəkmiş məgər?

Çünki bu gülşəndə sərkərdən gəzənlər çoxdu, çox,
Ol səbəbdən pasibanlar xoş nişan çəkmiş məgər?

Rəngü buyindən müzəyyəndir būsati-bəzmi-gül,
Xameyi-nəqqaşi-qüdrət gülsitan çəkmiş məgər?

Bu qədər lütfü nəzakət kim sənin hüsnündədir,
Lütfi-təbilə səni ol Natəvan çəkmiş məgər?

Səninlə, ey büti-məhruy, mehriban mən idim,
Ənisü-munis idim, yarı-mehriban mən idim.

Cəmalının gülünə nişi-xar tapmadı əl
Ki, hüsn bağına peyvəstə bağban mən idim.

Sərirə nazdə sən xabi-naz edən gecələr,
Səbahədək səri-guyində pasiban mən idim.

Səbəb nə oldu məni hicrə mübtəla qıldın?
Nisar edən səri-guyində cismü can mən idim.

Rəvadı bunca çəkim dərdi-firqətin, axır,
Visal günləri, ey dust, kamran mən idim.

Bəla xədənkinə, neylim, məni nişan qıldın,
Rəqib tənəsinə xatiri-nişan mən idim.

Səlamət əhli nə bilsin nədir məlaməti-eşq?
El içrə şöhrəti-eşq ilə dastan mən idim.

Drığ, yanmadı yar, görmədi fəraq odunu,
Neçün güman eləməz eşqdə yanan mən idim.

Həmişə vəslin ilə şadü xürrəm olmuşdum,
Bu hicr oduna yanan zarü Natəvan mən idim.

Yanar canım, oğul, daim sənin nari-fəraqında,
Necə pərvanələr hər dəm yanar şəmin ayağında.

Guli-ruyün həvasilə çıxar əflakə əfğanım
Olur bülbül nəvası gül fəraqü iştiyaqında.

Sənin vəslin xəyaliylə gözü könlüm gəzər daim
Ki, çün Məcnuni-sərgəştə, gəzər Leyla sorağında.

Nəhali-qamətin zikri mənim virdi-zəbanımdır,
Dəmadəm naleyi-qumri olur sərvın budağında.

O şirin ləblərin şövqü günü-gündən olur əfzun,
Əgər Fərhad tək yüz il dolansam hicr dağında.

Hərisəm bəs ki, ol şirinzəbanın zikrinə hərdəm,
Olur xoş nitqli tuti, şəkər olsa dəmağında.

Sənin hicrin odu, Abbas, dəxi, çıxmaz ki, canımdan,
Səməndər tək yanar daim anan nari-fəraqında.

Uçub şəhbaz tək könlüm, gəzərdi vəsl bağında,
Pərü balını sındırdı fələk, bu pir çağında.

Gözümdə tardır dövran, məhü xurşidi-nurəfşan,
Məhaq içrə olub pünhan, sanasan çərx tağında.

Sirişkim birlə kim, xali deyildir qamətin gözdən
Nə tez düşdü təravətdən o sərvın su qırağında.

Nolaydı gur olaydım, görməyəydim gül kimi cismin,
Qalıbdır tirə xak içrə, məzarın gün qabağında.

Könüldə həsrətim qaldı, məzarın heyf kim, bir dəm
Səni ta görmədim xürrəm, oğul, damad otağında.

Nədəndir intizar ilə, o şəhla göz baxar heyran,
Gözüm ol gözlərə qurban, baxar ahu sayağında.

Həmişə zarü dilməhzun, tökər gözdən sirişki-xun,
Pərişan hal ilə daim, qəmü mehnət bucağında.

Qəmi-hicran edib tüğyan, qalıbdır Natəvan suzan,
Rəvan əşki-bəsər hər yan olan gözlər bulağında.

Hicrin edibdi könlümü bərbad, ağlaram,
Çoxlar tutar bu halıma irad, ağlaram.

Könlüm evi xərabtər oldu fəraqdən,
Vəslin bu mülkü etmədi abad, ağlaram.

Dami-fəraqdəkən, çox ilahü labələr
Etdim, nə sud, etmədi azad, ağlaram.

Nə hicri-yarə taqətü halım vəfa edər,
Nə vəslə çatmaz əl, edibən dad ağlaram.

Çəkdikə cövri-hicrini könlüm fərəh tapar,
Şadam bu əmrə, bəs niyə naşad ağlaram?

Guyində məhrəm etdi rəqibi, səfa ilə
Qəhr ilə etmədi məni həm yad, ağlaram.

Hicrində xoşdur ağlamaq ahü fəğan ilə,
Səs verməsə bu naləvü fəryad, ağlaram.

Çün Natəvani-zarü zəifəm fəraqdən,
Bu gündə yar etməsə imdad, ağlaram.

Ey əhli-dil, Fənanı qoyun barı ağlasın,
Əğyarə çünki yar olub yarı, ağlasın

Mən etmək aşiqi, nə rəva, ahü zardan?
Çox dərdi var, qoyun ki, sizi tarı, ağlasın.

Gizlin xəyalı var ki, belə ahü zar edər,
Öz halinə qoyun bu diləfkarı, ağlasın!

Bülbül nəvası bisəbəb olmaz bu bağdə,
Gördükcə, hər zaman, gül ilə xarı, ağlasın.

Hicrani-yar oldu səbəb ağlamağına,
Ya rəb, görüm, həmişə səbəbkarı ağlasın!

Vursun əlilə başına hər şam, ta səhər,
Yarə qəm içrə olmadı qəmxarı, ağlasın.

Şami-fəraqdə qalıban zarü xəstəhal,
Saldıqca yadə ol məhi-rüxsarı, ağlasın.

Səsləndi Natəvanə ki, ərbabi-qəm tamam
Hali-Fənayə cəm olub elcarı ağlasın!

Səhərgəh nəgahan gördüm dili-zarım nihan ağlar,
Sirişgi-alilə hərdəm çəgər ahü fəğan ağlar.

Sual etdim nə baidir çıxıb əflakə əfqanın?
Tökər xuni-cigər çeşmin, axar hər yan rəvan ağlar?

Könül huşyar imiş məndən, dedi: Badi-səbadan sor!
Sərasimə qalib heyran, çəkər ah, əlaman, ağlar.

Səbadan sordum əhvalı ki, ey hər haldan agah,
Nə vaqedir, səni tarı, olub dil natəvan ağlar?

Dəxi badi-səba, gördüm, bəsi dilkiru nalandır,
Təkəllüm yox bəyan etsin, qalıbdır bizəban, ağlar.

Tutulmuş nitq güftarı, dedi: Ey Natəvan xəstə,
Necə şərhləyirim halı ki, cümlə insü can ağlar.

Gəzirdim bağı səhranı, pərişan halilə, gördüm
Dəyib badi-xəzan sərvə qurumuş, bağban ağlar.

Zəban sözdən qalib xali, tərəhhüm etdim əhvalı,
Gözümə tar olub dünya, dəmadəm cismü can ağlar.

Bəli, gər gül budağına toxunsa tünd badi-dəhr,
Pərişan olsa gül bərki, edər bülbül fəğan, ağlar,

Pozuldu rəvnəqi-gülşən, dağıldı zinəti bağın,
Düşüb tabu təravətdən, gül ağlar, gulsitan ağlar.

Düşəydi çərx gərdişdən, olaydı dəhri-dün viran,
Bəşər tab eyləməz hərgiz, zəminü asiman ağlar.

İlahi, görməsin gözlər, yaman gündür belə günlər,
Aman verməz qəmi möhnət, hamı pirü cavan ağlar.

Firavandır qənim, şərhin bəyan etmək deyil mümkün,
Yaz, ey müstovfiyi-ələm, mudam əhli-cahan ağlar.

Midad olsa əgər dərya, qələm olsa əgər əşcar,
Başa yetməz qənim şərhi, qələm hər ləhzə qan ağlar.

Tənim rəncur, dil xəstə, dəxi bir qəmkusarım yox,
Kimə şərh eyləyim dərdim, gedər tabü tavan ağlar.

Bəli, cün kövkəbi-tale vəbal etsə fələk içrə,
Nühusətlə qıran eylər, olur gün gər yaman ağlar.

Bu divani-qəzavətdir, müqəddər ruzi-əzzəldən !
Ki, hər dəm növbənöv qəmlər yetər, bu Natəvan ağlar.

Kəsilməş taqətü-tabım, başımdan əql məhv olmuş,
Gözüm əşki rəvan zahir, könül daim nihan ağlar.

Dəvasız dərdi-bidərman, qalıb məhzunu sərgərdan,
Ərəstu ilə həm Loğman, Fəlatuni-zaman ağlar.

Təmamən dərdü qəmlərdən fəraqın dərdi əfzundur,
Onunçun Natəvan hər dəm olub nalan, qan ağlar.

Nədəndir səndə əylənməz güli-dövrən, xuda hafiz.
Mənə həm gəldi getmək növbəti, yaran, xuda hafiz!

Cahanda olmadı bir də görəydim mah rüxsarın,
Nə qədri cəhd qıldım, olmadı imkan, xuda hafiz!

Neçin sən tərki-mehr etdin, vəfadən əl çəkərlərimi?
Məgər əhdi vəfa etməz məhi-xuban, xuda hafiz!

Rəqiblər qoymadı yetsin əlim bir daməni-vəslə,
Xəyalilə keçirdim ömrümü nalan, xuda hafiz!

Nə səbrü taqətim qaldı, nə əqlü huş bilmərrə,
Onunçün çeşmi-pürxunum olur giryən xuda hafiz!

O gün kim məhşəri-kübra olur, vəhm et o gündən ki
Tutub dərmanını dildən çəkim əfqan, xuda hafiz!

Üzüb əl Natəvan candan ki, ta ümmidi-vəsl etməz,
Dili qəmgin, cigər pürxun, olub suzan, xuda hafiz!

Kəcrəvişdir bu asiman, əfsus!
Bivəfadır cahanü can, əfsus!

Nə yaman dağ imiş oğul dağı,
Mənə üz verdi imtahan, əfsus!

Göz evin qoydu nagəhan xali,
Oldu ol mərdümün nəhan, əfsus!

Mehrini kəsdi mən bəlakeşdən,
Oldu xak ilə mehriban, əfsus!

Ey gözüm nuri, hasili-canım,
Çəkərəm sənsiz əlaman, əfsus!

Sərv qəddin düşübdü xak üzrə,
Sənə bid oldu sayəban, əfsus!

Səni ləbtəşnə yad edəndə olur
Göz yaşım cuy tək rəvan, əfsus!

İzzətü cahü dövlət icrə səni
Görmədim bircə kamran, əfsus!

Arizuvu həvəs xəcil səndən,
Olmadın hic şadman, əfsus!

Səni ağuşə çəkdi xaki-siyah,
Əşkdən bağrım oldu qan, əfsus!

İtirib bu şüküftə qönçəsini,
Qaldı sərəkəştə Natəvan, əfsus!

Mənə bətdərdi düzəxdən, əzizim, gülsitan sənsiz!
Odur hər sünbülü susən gözümdə bir tikan sənsiz!

Vəfasız dəhri-dun içrə əgər şəkkər qəzam olsa,
Olur zəhri-hələhil, tutiyi-şirinzəban sənsiz!

Səbəb noldu ki, məndən mehr.kəsdin, mehriban bülbül!
Olub qumri kimi ku-ku yenə virdi-zəban sənsiz!

Xoş ol günlər ki, vəslindən edərdim kami-dil hasil,
Olunca mübtəla hicrə, çıxaydı kaş can sənsiz!

Əlif tək sərv qəddin, can içində getdi, qəmzarım,
Necə aram tutsun, bilməzəm, cism içrə can sənsiz?

Çıxar sübhü məsa əflakə dudi-şöleyi ahim,
Zəbani-halimə kiryan olur kərrubiyən, sənsiz.

Nəzər qıl, qönçeyi-lalə misalı bir-biri üstən
Çəkilməmiş sinəmə, gör kim, necə daği-nəhan sənsiz!

Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı,
Nə də bu aləm ara dil müqəyyədi-qəm olaydı.

Nə hier atəşinə odlanıb yanaydı dilim,
Nə eşqin içrə könül böylə şad xürrəm olaydı.

Nə sərv qəddin olaydı, nə həsrətilə gözüm gur
Nə ruzgar fəraqində qamətim xəm olaydı.

Nə bəhr olaydı, nə ümman, nə böylə göz yaşı cari,
Nə gül üzündə, ilahi, bu növi şəbnəm olaydı.

Nə gül olaydı, nə gülzari-gülşənin dəxi seyri,
Nə xar möhnəti, bülbül, səninlə möhkəm olaydı.

Nə cah olaydı, nə zindan, nə karivan güzəri,
Nə Yusifi bu bələdə görən bir adəm olaydı.

Nə bəzm, olaydı, nə bazari Yusif əhvalı.
Nə rəhgüzərdə Züleyxa qəm ilə həmdəm olaydı.

Nə ah olaydı, nə əfsus, nə parə-parə könül,
Nə Natəvanın, ilahi, həvəsi dərham olaydı!

Qoyubdur intizarında, neçin gəlməz, neçin gəlməz?
Həmişə ahü zarında, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Üzöldüm karivanımdan, əl üzdüm xanımanımdan,
Fələk incir fəqanımdan, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Gedibdir qafilə salar, olubdur gözlərim xunbar,
Nə bir yarü, nə bir qəmıxar, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Könüldə ahü zarım var, səbrü nə qərarım var,
Deməz bir dilfıkarım var, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

O zülfü nərgisi-məstə, könül çoxdandı pabəstə,
Məni hicran edib xəstə, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Səri-kuyin gəzən könlüm gülü-ruyın sevər könlüm,
Vüsəlın çox dilər könlüm, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Alıbdır canımı hicran, olubdur gözlərim gıryan,
O məhvəş, nəzənin canan, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Mənə hicran məşəqqətdir, fəraqın dərdi möhnətdir,
Nıgarım xeyli müddətdir neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Əzizim, göz yaşım qandır, işim fəryadü əfqandır,
O yarım harda mehmandır, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Yanar canım fəraqından, tutar könlüm sorağından
Ki, çıxsın yar otağından, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Əlimdə ixtiyarım yox, gedib, səbrü-qərarım yox,
Yanımda gül-üzarım yox, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Səba, ol məhliqa dilbər, alıbdır canımı yeksər,
Könül ancaq onu istər, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Yetibdür ərş üzə dadım, tutub dünyanı fəryadım,
Mənim ol sərvə-azadım neçin gəlməz, neçin gəlməz?.

Qalıbdır Natəvan nalan, gecə-gündüz olur giryan,
Onun yox dərdinə dərman, neçin gəlməz, neçin gəlməz?

Bilən bu dərdimi yoxdur bu halətdə, bu halətdə.
Tutubdur könلümü mehnət bu firqətdə, bu firqətdə.

Neçün əhvalımı bilməz o mahi-mehriban, ya rəb?!
Nədən heç dadıma yetməz bu müddətdə, bu müddətdə?

Gedibdir taqətim dizdən, tükənmiş nur həm gözdən,
Neçün ülfət kəsib bizdən bu qürbətdə, bu qürbətdə.

Deyin yari-vəfadarə, o, çox uymasın əğyarə,
Kərəm qılsın mənə-zarə bu xiffətdə, bu xiffətdə.

Ataram sərü samanı, dağıdaram bu viranı,
Yolunda qoymuşam canı bu mehnətdə, bu mehnətdə.

Özümdə intizarım var, dilimdə iztirabım var,
Rəqiblər yar, mən əğyar bu qəflətdə, bu qəflətdə.

Vətəndən ayrılıb getdim, rəhi-eşq içrə seyr etdim,
Mən hicrində cana yetdim bu həsrətdə, bu həsrətdə.

Məni qoydu fəraqında, həmişə iştiaqında,
Həyatın songu çağında, bu üsrətdə, bu üsrətdə.

Dolandım hicr dağında, əyildim qəm otağında,
Xəyal hüsnün sorağında bu saətdə, bu saətdə.

Xəyalım yar ilə getmiş, dilim hicr ilə odlanmış,
Cəsəd həm Natəvan qalmış bu zillətdə, bu zillətdə.

Varımdı sinədə dərdü qəmi-nihan, ölürəm,
Fəda olum sənə, gəl eylə imtahan, ölürəm!

Fəraqdan gecələr yatmaram sabaha kimi
Xəyali-zülfünə bağlı gedibdi can, ölürəm.

Bahari-hüsnün ara gör necə xəzanəm mən,
Bahar lələsi tək bağrım oldu qan ölürəm.

Vərəq-vərəq dilü can hicrin içrə odlandı,
Misali gəncafə səd parə oldu can, ölürəm.

O xaki-payini mən aşıyanə etmiş idim,
Vətəndən ayrı düşüb, indi laməkan ölürəm.

Dedin ki, çək əlini damənimdən, - əl çəkdim.
Tərəhhüm eyləmədin axır, ey cavan, ölürəm.

Çəkərdim həsrətini, görmədim xudahafiz,
Olubdu indi işim naləvü fəğan ölürəm.

Fəda o qəmətinə kim, qəza nə xoş çəkmiş,
Kədər büküb belimi, eyləyib kaman, ölürəm.

Lud Fəraqdan tügənib tabü taqətim, billah,
Vüsələ yetməz əlim, zarü Natəvan ölürəm.

Keçibdi mövsimi-gül, getdi növbahar, əfsus!
Qalıbdı bülbüli-biçarə xarü zar, əfsus!

Riyazi-izzü şərafətdə bir gül açmışdı,
Qopardı ol gülü gülçini-ruzigar, əfsus!

O gül ki, qibtə edərdi ona behişt-i-çəmən
Tutubdu indi yer altında o, qərar, əfsus!

O gülbədən ki, ipək köynək incidərdi onu,
Olubdur indi o, torpaqla xakisar, əfsus!

Sən allah, ey qara torpaq, onu əziz saxla!
Odur mənim gözümün nuru, ey məzar, əfsus!

O taza ay hələ bədr olmamış tamamü-kamal
Batırdı ol ayı bu çərxi-ruzigar, əfsus!

O pak olan uca göylərdə bürci-Xurşiddən
Parıladı uca bir ulduz, oldu tar, əfsus!

Nə ev xayalı, nə də fikri-aşiyənə mənə
Ki, bəsdir unsi-fərağət misalı lanə mənə.

Səni görəndə şadam, görməyəndə zar oluram,
Visalın ilə sevindi, demə bəhanə mənə!

Öluncə qəlbimə dağdır məhəbbətin fikri
Ki, yadigar kimi qalsın bu dağ nişanə mənə.

Bu ruzigardə mən zaru binəva qaldım,
Qəribədir, verir üz mehnəti-zəmanə mənə.

Pənahgahıdı çox Natəvani-qəmzədənin,
İlahi, qalsın həmişə bu asitanə mənə!

Ey dust, yararımı böylə iqrar?
Yar olduğum idi, oldum əğyar,

Sən qeyrilər ilə üns tutdun,
Bilməm niyə yarını unutdun?

Sən qeyr ilə həməzəbanü yekdil,
Əmma, mənə ruzgar müşkil.

Bəsdir mənə verdiyin bu xiffət
Əğyar arasında, bimürüvvət!

Birəhmlik etdiyin yamandır,
Bir rəhm elə kim, aman, amandır!

Bax bir fələkə, gör indi, zinhar,
Gör kimlər ilə edibdir iqrar?

Əfsus ki, keçdi ruzigarım,
Ahım sənə çatmaz, ey nigarım!

Biganəlik etmə, aşınayəm,
Dərgahinə kəmtərin gədayəm.
Hər an ki, məni bu halə salmış,
İndi belə qeylü-qalə salmış.

Gəl rəhm qıl indi, padşahım!
Əflakə yetişdi dudi-ahım.

Sən yar ilə zövqdə, səfadə,
Mən burda bu cəvr ilə cəfadə.

Vaxtında səi aşinalıq eqdin
Döndün belə bivəfahıq etdin.

Təqsir kimin oldu padşahım?
Bildir ki, mənə nədir gunahım?

Bəs neyləsin, indi bu dili-zar?
Gör kimlər ilə çəkərdim azar.

Sən nazin ilə ol indi xürrəm.
Əğyar ilə qəm çəkim dəmadəm.

Sən eyşdə əyləş indi xoşdil,
Mən hicridə, həm məlulu müşgül.

Öldür məni, olsun əllərin var,
Səbr eylə, gözüm, nə təqsirim var.

Qəhr ilə çəkərdim ah candan,
Ah çəkməyir ad bu Natəvandan.

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompüter səhifələyicisi: *Aslan Almasov*
Korrektorlar: *Sadiq Hüseynov*
Ceyran Abbasova

Yığılmağa verilmişdir 05.08.2004.

Çapa imzalanmışdır 19.11.2004.

Format 60x90¹/₃₂ Fiziki çap vərəqi 2,75.

Ofset çap üsulu. Tirajı 25000. Sifariş 185.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur. Bakı,
Aşıq Ələsgər küç., 17.